ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

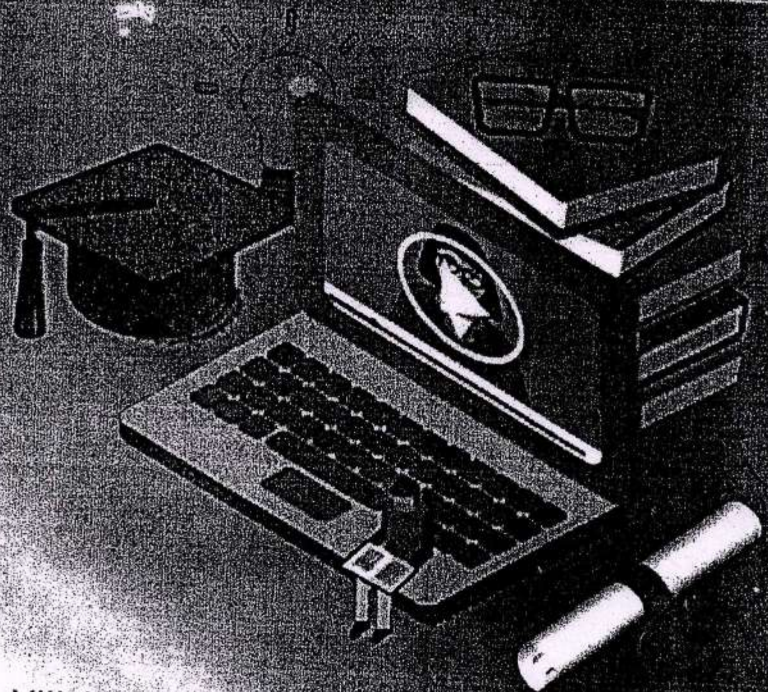

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
English Part - VII /
Marathi Part - III

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

AJANTA

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I January - March - 2019

English Part - VII / Marathi Part - III

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	पाश्चात्य संस्कृतीचा भारतीय समाजावरील प्रभाव **डॉ.अंकुश मारूती सोहनी**	१-४
२	साहित्य : एक सामाजिक संस्था **डॉ. सागर अशोक लटके**	५-६
३	योग आणि व्यायाम : संकल्पना **प्रा. सुरेश गणपतराव धुरे**	७-९

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

१. पाश्चात्य संस्कृतीचा भारतीय समाजावरील प्रभाव

डॉ.अंकुश मारूती सोहनी
शेठ ज. नौ. पालीवाला महाविद्यालय, पाली.

प्रास्ताविक

भारतीय संस्कृतीची गणना जगातील प्राचीन संस्कृतीमध्ये केली जाते भारतीय इतिहासाची सुरूवातही सुमेरी व मिसर संस्कृती बरोबरच,किंबहूना त्याही अगोदर झालेली आहे. वेदकाळाच्या पुर्वीपासुन भारतात सुसंस्कृत अशा समाजाची मुहूर्तमेढ रोवली गेली आहे. त्यामुळे प्राचीन भारतीय संस्कृतीच्या घटकामध्ये सामाजिक, आर्थिक, राजकिय व सास्कृतिक घटकांचा वाटा महत्वपूर्ण होता. त्यामध्ये सामाजिक घटकात भारतीय कुटुंबपध्दती जगाच्या पाठीवर असणाऱ्या विविध संस्कृतीमध्ये वैशिष्टयपूर्ण मानली जात होती. परंतू, कालांतराने जगावर वर्चस्व गाजविण्याच्या, सत्ता काबीज करण्याच्या हेतुने भारतीय संस्कतीचा पर्यायाने समाजाचा इतर राष्ट्रातील संस्कृतीशी संपर्क येवू लागला. जवळपास चोवीसशे वर्षापूर्वी भारताचे पाश्चिामात्य राष्ट्रांशी संबंध आले होते. एवढया प्रदीर्घ कालखंडात अनेक संस्कृतीचा प्रभाव भारतीय समाजावर पडलेला आहे. यामध्ये भारतीय संस्कृती ही ब्रिटीशांच्या संस्कृतीने अधिक प्रभावित झाली आहे. भारतावर ब्रिटीशांचे राज्य प्रस्थापित झाले. दिडशे वर्षाच्या सातत्यपुर्ण संपर्कातून भारतीयांनी इंग्रजांच्या जीवन पध्दतीचे अनुकरण केले त्यामुळे भारतीयांचे कौटुंबिक जीवन फार प्रभावित झाले आहे. प्रस्तुत शोध निबंधात यासंदर्भानेच आढावा घेतलेला आहे.

पाश्चिमात्यीकरणाचा अर्थ

पाश्चिमात्यीकरण ही संकल्पना प्रसिध्द भारतीय समाजशास्त्रज्ञ डॉ. एम.एन.श्रीनिवास यांनी मांडलेली आहे. त्यांच्या मते.

"दिर्घकाळपर्यंत पाश्चिमात्य समाजाशी आलेल्या सास्कृतिक संपर्कातुन पाश्चिमात्य नसलेल्या समाजात तंत्रज्ञान, संस्था, विचारसरणी आणि मूल्यात झालेला वदल म्हणजे पाश्चिमात्यीकरण होय"

थोडक्यात, पाश्चिमात्य जीवनशैलीप्रमाणे आपली जीवनशैली बनविचण्याच्या प्रकियेला पाश्चिमात्यीकरण असे म्हणतात. आधुनिक काळात ही प्रक्रिया संपुष्टात आलेली नाही. आजही पाश्चिमात्यीकरणाकडे लोकांचा कल असलेला दिसतो.

परंपरागत भारतीय कौटुंबिक जीवन

VOLUME - VIII, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2019
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 5.5 (www.sjifactor.com)

पश्चिमात्यीकरणाचा नकारात्मक प्रभाव

संयुक्त कुटुंबपध्दती हे भारतीय कुटुंबपध्दतीचे महत्वाचे वैशिष्टेय होते. संयुक्त कुटुंबामधील अनेक पिढया प्रेम, आपुलकी व जिव्हाळयाने नांदत असत. परंतु, पाश्चिमात्यीकरणामुळे अनेक कुटुंबातील मुलांना नोकरी, व्यवसाय, शिक्षण यासाठी बाहेरगावी जावे लागत आहे. त्यामुळे पती–पत्नी व त्यांची मुले असे कुटुंबाला आजच्याकाळी स्वरूप प्राप्त होवू लागलेले आहे. थोडक्यात, दिभक्त कुटुंब पध्दतीमुळे संयुक्तकुटुंबातील असलेले अनौपचारीक सेबंध संपुष्टात आलेले आहेत. कुटुंबातील सदस्यामध्ये आपुलकीपेक्षा व्यावहारीकता आलेली आहे. पिता–पुत्र, भाऊ–बहीण, आजी–नातु इत्यादी रक्ताच्या नात्यामध्ये देखील औपचारीकता आलेली दिसुन येत आहे.

वृध्दाश्रम हा पाश्चिमात्यीकरणाचा नकारात्मक प्रभाव भारतीय कुटुंबावर पडलेला आहे. संयुक्त कुटुंबाचा –हास, कुटुंबातील औपचारीक सबंध, व्यावहारीकता यामुळे म्हातारे आई–वडील हा सर्वाना भार वाटू लागला आहे. नुकतेच टाटा इन्स्टिटयुट ऑफ सोशल सायन्स या संस्थेने केलेल्या पाहणीमध्ये वृध्दांच्या समस्या नोंदविलेल्या आहेत. ग्रामीण भागातील 95 टक्के वृध्द कुटुंबात राहतात. मात्र, शहरी भागामध्ये वृध्दाश्रमात किंवा एकटेच राहतात. त्यामध्ये

आर्थिक समस्या	:– 40.80 टक्के
वेळ कसा घालवावा	:– 27.35 टक्के
आरोग्य व वैद्यकीय समस्या	:– 10.29 टक्के
पुढील आयुष्य कसे घालवावे	:– 18.88 टक्के
एकटेपणा	:– 07.06 टक्के
राहण्याची समस्या	:– 03.52 टक्के

यावरून हे स्पष्ट होते की, वेळ कसा खर्च करावा हा महत्वाचा प्रश्न पाश्चिमात्यीकरणाने भारतीय कुटुंबातील वृध्दांसमोर बदललेल्या कौटुंबिक वातावरणामुळे निर्माण केलेला आहे. यातून पर्याय म्हणूनच वृध्दाश्रम ही भारतीय संस्कृतीच्या विसंगत संकल्पना उदयाला आलेली आहे.

प्रजनन किंवा संतानोत्पती हे कुटुंबव्यवस्थेचे महत्वाचे जैविक कार्य आहे. सामाजिक परिवर्तनाच्या प्रक्रियेत कुटुंबाचा आकार मर्यादीत ठेवणे आज अत्यावश्यक झाले आहे. त्यासाठी अनेक पाश्चिमात्य देशात प्रजननाकडे दुर्लक्ष केले जाते. भारतात अजुनतरी प्रजननाचे कार्य कुटुंबव्यवस्थाच करीत असली तरी अपवादाने का असेना पण 'टेस्ट ट्युब बेबी' यासारखी पाश्चिमात्य देशातील प्रजननाची कृत्रीम पध्दती मूळ धरताना दिसून येत आहे. म्हणून पाश्चिमात्यीकरणामुळे काळाच्या ओघात प्रजननाच्या प्रक्रियेत बदल होतांना दिसतो आहे. पाश्चिमात्यीकरणमुळे भरतीय कुटुंबात मुलांच्या पालनपाषणासाठी पाळणाघर, बालवाडी व बालकमंदीराची सुरूवात झालेली आहे. पुर्वी संयुक्त कुटुंबपध्दती असल्याने आई–वडील घरात नसतांना कुटंबातील वृध्द व्यक्ती मुलांचे पालनपोषण करीत असत. परंतु

पश्चिमात्यीकरणाचा सकारात्मक प्रभाव

पश्चिमात्यीकरणाचा भातीय कुटुंबावरील सकारात्मक परिणाम म्हणून शिक्षणाच्या प्राभावाचा [illegible] येईल. प्राचीन भारतीय कुटुंबामध्ये अनौपचारीक शिक्षणाच्या माध्यमातुन संस्कृती, धर्म, पारंपारिक व्यवसाय [illegible] बाबतचे शिक्षण दिले जात होते. परंतु, इंग्रजी शिक्षणाचे महत्व पटू लागले. अनौपचारिक शिक्षणापेक्षा [illegible] शिक्षणाला महत्व आले आहे. शाळा महाविद्यालये सुरू झाली आहेत. आधुनिक काळात तर बहुतांश कुटुंबातील [illegible] कॉन्व्हेंट किंवा इंग्रजी माध्यमाच्या शाळांमधून शिक्षण घेतांना दिसत आहेत. हा पाश्चिमात्यीकरणचा [illegible] आहे.

पाश्चिमात्यीकरणामुळे भारतीय कुटुंबामध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोनाची वाढ झालेली आहे. परंपरागत [illegible] कुटुंब प्रथा, परंपरा, रूढी, अंधश्रध्दा इत्यादी वाईट गोष्टीवर विश्वास ठेवणारे होते. परंतु, पाश्चिमात्यीकरणामुळे [illegible] कुटुंबाला शिक्षणाच्या माध्यमातुन वैज्ञानिक दृष्टीकोन प्राप्त झाला. त्यामुळे भारतीय कुटुंबातील लोक [illegible] गोष्टीचा विचार करतांना आपल्या सद्सद्विवेकबुध्दीचा उपयोग करतांना दिसून येत आहे.

भारतीय कुटुंबातील जातीव्यवस्थेचे निर्मुलन देखील पाश्चिमात्यीकरणाच्या प्रभावामुळे झालेले आहे. [illegible] काळी बहुतांश भारतीय कुटुंबात अस्पृश्यता, विटाळ, श्रेष्ठ–कनिष्ठता या घटकांना महत्व प्राप्त झालेले [illegible] ब्रिटीशांच्या आगमनानंतर भारतीय लोकांना अधुनिक जगाची ओळख होवू लागली. भारतामध्ये अनेक [illegible] उदय घडून आला. या समाजसुधारकांनी जातीव्यवस्थेच्या विरोधात लढा दिला. पाश्चिमात्यीकरणमुळे [illegible] सुधारणा झाली. पुर्वीच्या भारतीय कुटुंबात स्त्रियांचे अस्तित्व केवळ मर्यादीत होते. त्यांना शिक्षणाचा, [illegible] व्यवहाराचा, नोकरीचा अधिकार नव्हता. त्यांना व्यक्तिगत स्वातंत्र्य नव्हते. परंतु, पाश्चिमात्यीकरणामुळे [illegible] पुरूषांबरोबर स्त्रियांच्या हाती सुध्दा महत्वाची सुत्रे आलेली दिसत आहेत. हा पाश्चिमात्यीकरणाचा [illegible] पाश्चिमात्यीकरणामुळे भरतीय कुटुंबामध्ये संपर्काची, दळणवळणाची साधने पोहचलेली आहेत. प्राचीन [illegible] कुटुंबाला दुसऱ्याशी संपर्क साधण्यासाठी टेलिफोन, डाकघर, मोबाईल, टी.व्ही., रेडीओ, इंटरनेट इत्यादी [illegible] सोय नव्हती. परंतु, पाश्चिमात्यीकरणामुळे आज अनेक कुटुंबात टेलिफोन, टी.व्ही., इंटरनेट इत्यादी संपर्क, [illegible] मनोरंजानाची साधने उपलब्ध झालेली आहेत.

पश्चिमात्यीकरणामुळे भारतीय कुटुंबात उत्पन्नाची पर्यायी साधने उपलब्ध झालेली आहेत. पुर्वीच्या [illegible] शेती, बलुतेदारी, किंवा गृहोद्योग हीच भारतीय कुटुंबात प्रमुख उत्पन्नाचे साधन होते. परंतु, पाश्चिमात्यीकरणामुळे औद्योगिकरण, नोकरी, उद्योगव्यवसाय इत्यादी उत्पन्नाची पर्यायी साधने उपलब्ध झालेली आहेत. भारतीय [illegible] आर्थिक दर्जा उंचावलेला दिसून येत आहे. तसेच भारतीय विवाह पध्दतीमध्ये देखील पाश्चिमात्यीकरणामुळे [illegible] झालेला आहे. हुंडापध्दती, पारंपारिक धार्मिक पध्दतीचे विवाह इत्यादी स्तोम हळुहळु कमी होवून [illegible] नोदणीविवाह, आंतरजातीय विवाहाची [illegible]

दिसून येत आहे. त्यामुळे धुम्रपान, मध्यपान, जुगार, अनैतिक संबध यासारखे चंगळवादाची उदाहरणे भारतीय कुटुंबात आढळत आहेत. पाश्चिमात्यीकरणाचा भारतीय कुटुंबावरील नकारात्मक प्रभाव वरीलप्रमाणे पडत असल्यामुळे जुने कौटुंबिक वैभव हळुहळु हरवत चाललेली दिसुन येत आहे.

सारांश

परंपरागत भारतीय कुटुंब हे आधुनिक कुटुंबापेक्षा पुर्णपणे वेगळे होते, अनेक परकियांनी भारतावर आक्रमणे केली असली तरी त्याचा भारतीय समाजावर केवळ राजकीय प्रभावच पडलेला होता. परंतु इंग्रज सत्तेचा प्रदीर्घ कालखंड, त्यांच्याशी भारतीयांचा प्रत्यक्ष संपर्क आणि पाश्चात्य राष्ट्र म्हणजे 'विकसीत राष्ट्र' होत. हा परंपरागत समज यामुळे पाश्चितात्यीकरणाचा भारतीय सामाजिक जीवनावर विशेषतः कुटुंबावर मोठा प्रभाव पडला. विज्ञान, तंत्रज्ञान, शिक्षण, राजकीय जीवन, दळणवळणाची साधने, कायदे, संस्था, संघटना, खनपान, वेशभूषा, फॉशन, शिष्टाचार, निवास, सजावट इत्यादी पाश्चात्यजीवनशैलीविषयी जाण नसणारे परंपरागत भातीय कुटुंब आजमात्र पाश्चात्याजीवनशैली विषयी जाणकार बनले आहेत. पाश्चात्य कुटुंब पध्दतीमुळे भारतातील कुटुंबावर शिक्षण, वैज्ञानिक दृष्टीकोन, अंधश्रध्दा निर्मूलन, स्त्री सुधारणा, उत्पनाची पर्यायी साधने इत्यादी सकारात्मक प्रभाव पडलेले असले तरी पाश्चिमात्यीकरण ही संस्कृतीच्या अनुकरणाशी संबंधीत संकल्पना आहे. त्यामुळे कोणत्याही देशाची संस्कृती इतर देशातील सामाजिक जीवनाला पुर्णपणे पुरक ठरू शकत नाही त्यामुळे विभक्त कुटुंब ,वृध्दाश्रम, औपचारीक संवध, व्यक्तीवादी दृष्टीकोण, प्रजननची समस्या, पाळणाघर, चंगळवाद, व्यसनाधीनता इत्यादी नकारात्मक प्रभाव देखील भारतीय कुटुंबावर पडलेले दिसत आहेत.

म्हणून परंपरागत भारतीय कुटुंबाने आपल्या संस्कृतीमधील सकारात्मक गोष्टींचा वारसा कायम ठेवत आणि पाश्चिमात्यीकरणा व्दारे भारतीय समाजाला पोषक, उपयुक्त अशाच घटाकंचे अनुकरण आपली सद्सद्विवेकवुध्दी कायम ठेवून केले पाहिजे. तेव्हाच समाजाचा पाया असणाऱ्या कुटुंबसंस्थेमधून उदयाचा अधुनिक भारत नक्कीच निर्माण होवू शकेल असे प्रस्तुत संशोधनातुन स्पष्ट होते.

संदर्भ

१. डॉ. देव प्राकर – प्राचीन भारतीय संस्कृती–विद्या प्रकाशन, नगपूर – पूनर्मुद्रण 2009 पृष्ठ क्र.1
२. खडसे भा.कि.– समाजषास्त्र –हिमालया प्रकाशन, नागपूर प्रथम आवृत्ती 2006 पृष्ठ क. 89,90.
३. खडसे भा.कि. समाजषास्त्र हिमालया प्रकाशन, नागपूर प्रथम आवृत्ती 2007 पृष्ठ क. 207,208,209,210.
४. लोटे रा.ज.– भारतीय सामाजिक संरचना आणि सामाजिक समस्या–पिंपळापूरे प्रकाशन, नगपूर.
५. लोटे रा.ज.– समाजशास्त्र परिचय –पिंपळापूरे प्रकाशन, नगपूर.